

R.Z.Əbdülhəsənova
doktorant, Naxçıvan Dövlət Universitetinin müəllimi
abdulhasanovarahiba@gmail.com

Məqalə redaksiyaya daxil olub 19.11.2025

The article was received by editorial board on 19.11.2025

Статья принята к печати 19.11.2025

İNVESTİSIYA PROSESİ: ELEMENTLƏR, ONLARIN İCRA MƏRHƏLƏLƏRİ

Xülasə

Məqalənin məqsədi investisiya prosesinin, onun əsas təşkilədiçi elementlərinin araşdırılaraq müəyyən edilməsindən, investor və əmanətçi anlayışlarının fərqləndirilməsindən, investisiya prosesinin elementlərinin: subyekt, obyekt, investisiya gəliri, investisiya mühiti fərqləndirilməsinin tədqiqindən ibarətdir. Həmçinin investisiya prosesinin elementlərini əhatə edən anlayışlar fərqləndirilir. Metodologiya-investisiya prosesinə müxtəlif yanaşmaların açıqlanmasında sintez, təhlil, müqayisəli təhlil, induksiya, deduksiya metodlarından istifadə edilmişdir. Ümumilikdə investisiya vəsaiti qoyuluşuna əsaslanmış qərarların kapitalın marjinal məhsuldarlığının xərclərlə balanslaşdırılmasına yönəldilməsinin məqsədəuyğunluğu təklif olunur. Yerli və xarici amillərin investisiya prosesi ilə əlaqəli tədqiqatlarına istinad edilərək onların fikir və nəticələrinə müəllim yanaşması verilir. Elmi yenilik-investisiya prosesində qeyd edilən bu alətlər yeni istehlak modellərini stabilləşdirməklə bərabər sual motivləri üzrə integrasiya evristikasını dəyişdirir, nəsillərarası tarazlığı təşviq edir. Bu da fərdi portfəllərin demoqrafik maneələri qaldırmağa və məcmu tələbi qoruyumağa meyilli olan cəmiyyətdə ən vacib şərt hesab edilir. Nəticə- investisiya və investisiya gəliri fərqli predmetin məzmununa sahib olduqda, yəni fərqli fəaliyyət sahələrinə aid olduqda, çoxsaylı investisiya prosesləri bu sahələri bir-birinə nüfuz etməyə vadar edir və nəticədə inkişaf dinamikasında lokal (fərdi) idarə olunan dəyişikliklər baş verir. Bu da öz növbəsində əlaqəli sahələrin inkişafının süni zəncirvari reaksiyasına səbəb olur. Beləliklə, investisiya prosesləri əlaqəli fəaliyyət sahələrinin inkişafı üçün süni zəncirvari reaksiya yaratmağa və saxlamağa imkan verməklə cəmiyyətin inkişafının sürətlənməsində bir amil kimi özünü büruzə verir.

Açar sözlər: investisiya, proses, elementlər, cəmiyyət, inkişaf, sürətlənmə.

GİRİŞ

Ölkə iqtisadiyyatının inkişaf etdirilməsi istiqamətində müəyyən edilmiş dövlət sənədlərində əsas prioritetlər sırasında yaqıl iqtisadiyyata keçid və ətraf mühitin qorunması qeyd edilir [1]. Bu məqsədlə dövlət və qeyri-dövlət sektorunun birgə investisiya fəaliyyətinin təmin edilməsi zəruri şərtlərdən hesab edilir. Hələ feodalizm dövründə vassalın feodal mülkiyyətinə girişi investisiya adlanırdı. Eyni mənə, əhalisi ilə birlikdə kilsə torpaqlarını idarə etmək üçün qəbul edən yepiskopların təyin edilməsini və onların mühakimə olunma hüququnu ifadə edirdi. İnvestisiya qoyuluşu investitura (və ya müasir dillə desək, investora) təkcə öz resurslarına çıxış əldə etmək üçün yeni əraziləri tanıtmaya deyil, həm də öz ideologiyalarını tətbiq etmək məqsədi ilə səlahiyyətli mülkiyyətçilər vasitəsilə bu ərazilərin idarə edilməsində iştirak etməyə imkan verdi. Ərazilərin idarəedilməsində iştirak etmək şəraiti, bir tərəfdən, orada məskunlaşan əhalinin intensiv şəkildə istismarını əsaslandırdı və bu ərazilərdən alınan gəlirin artırılmasına imkan verdi, digər tərəfdən isə o, regionun inkişaf etdirilmə amili kimi çıxış etdi.

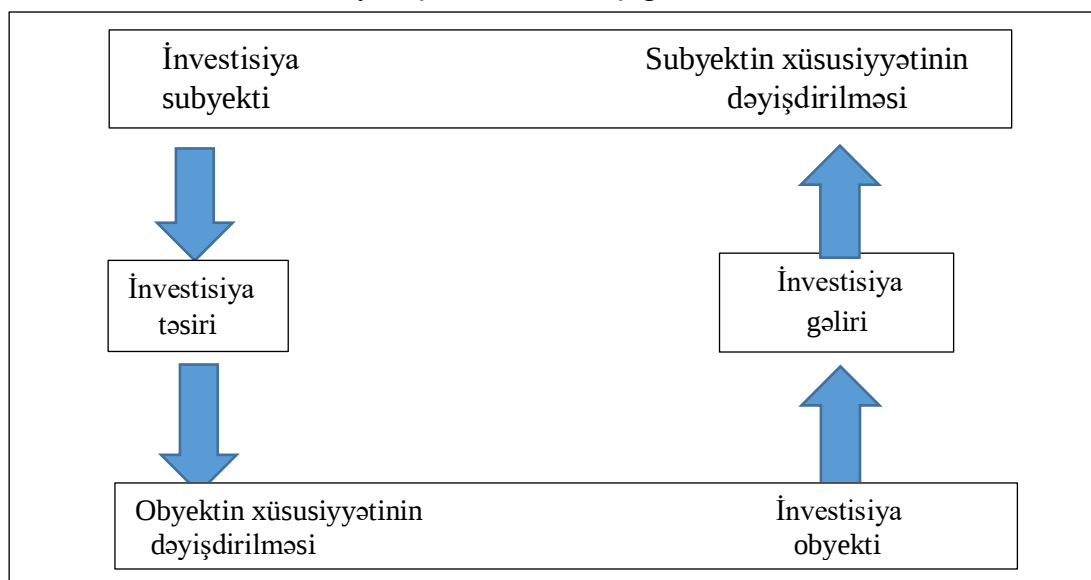
Faktiki olaraq, belə bir ümumi qəbul edilmiş şərh yalnız investor anlayışına qeyri-müəyyənlik gətirmir, həm də sözün mənasını əhəmiyyətsiz xüsusiyyətlər sahəsinə daxil edir. Əslində, əmanətçi anlayışı yalnız bir proses üçün deyil, hətta bəzi fəaliyyət sahələri üçün də qeyri-

spesifikdir: əmanətçi təkcə investor deyil, həm də, məsələn, sponsordur, xeyriyyəçidir və s. Bu nöqteyi nəzərdən, bir sıra tədqiqatçıların fikrincə investor anlayışı əmanətçi kimi şərh edilə bilməz. Müəlliflərin bu fikri ilə razılaşırıq, ona görə ki, həqiqətən də əmanətçi geniş əhatəli məsələlərin sponsorluğunu, müəyyən təşkilatlara və fərdlərə xeyriyyəçiliyi də öz fəaliyyət dairəsinə daxil edə bilər [6, c.125-137; 7, s.193-213].

İnvestisiya prosesi investisiya fəaliyyətinin həyata keçirilməsi üçün mərhələlərin, təsir və ya hərəkətlərin və əməliyyatların ardıcılığıdır. İnvestisiya prosesinin konkret gedişatı investisiya obyektindən asılıdır. Yəni, burada ilkin olaraq real və maliyyə investisiyalarının qoyuluşunun icra edilməsindən söhbət gedir. İnvestisiyalar iqtisadi inkişafın təməl daşındır, eyni zamanda bir iqtisadi prosesdir. Onlar məhdud resursların səmərəli şəkildə bölüşdürülməsinə kömək etməklə yanaşı, həm də vacib funksiyaları yerinə yetirən bazarlardan istifadə edirlər-məlumatları paylaşmaq, dövrlər arasında istehlak vaxtını tənzimləmək və maliyyə vasitəçilərindən istifadə etməklə investisiya üçün pulu başqa bir məqsədli obyektə yerləşdirmək və riskləri şaxələndirmək kimi funksiyaları həyata keçirirlər. Bu proses yalnız məhsuldar kapitalı ondan yaxşı istifadə edə biləcək insanların əlinə keçirmək üçün bir yol deyil. Daha da əhəmiyyətli, o, həmçinin kapital axınları üçün qapıların geniş şəkildə açıq olub-olmadığını və ya möhkəm saxlanılıb-saxlanmadığını müəyyən edir və fərdi qərarların bütün iqtisadi qərarlarla uyğunluğunu təmin edir. Bu cür tənzimləyici təhriflərlə qarşılaşdıqda, gəlirlilik riski üzərinə götürən şəxs üçün bir maddi nemət olmaqla yanaşı, artımın hərəkətvericisinə (mühərrikinə) çevrilir, eyni zamanda maliyyə bazarları riski bir tərəfdən digərinə ötürməklə mahiyyət etibarilə sığorta funksiyasını yerinə yetirir. Beləliklə, bu fundamental perspektiv iqtisadiyyata investisiya qoyuluşunun nəzəri əsasını gücləndirir: bazar qüvvələrinə zamanla müxtəlif sahələr arasında resursların bölüşdürülməsinə nəzarət edən ədalətli agent qismində baxır. Maliyyə bazarlarının sığorta funksiyası prosesi yaranan risklərin aktivlərə investisiya qoyan sahibkarlardan investisiyaları maliyyələşdirərək icra edənlərə ötürülməsi prosesini təmin edir [10, s. 52-60]. Həmin funksiyalar daxilində risk mexanizmlərinin bu formada ötürülməsi iqtisadi genişlənməyə nail olmaq üçün çox vacibdir. Bu, müəyyən bir dövrdə daha böyük məbləğlərin səfərbər edilməsinə imkan verir. Beləliklə, bütövlükdə cəmiyyətin ümumi istehsal gücünün artırılmasına nail olunur. Daha da əhəmiyyətli, yüksək texnologiyalı sektorlara investisiya təşviqinin yüksəlməsinə təkan verir.

1. İnvestisiya prosesi və onun elementləri

İnvestisiyalaşma prosesi investisiya sisteminin bütün xüsusiyyətlərinə malikdir: burada həmişə müəyyən edilmiş subyekt (investor) və obyekt (investisiya yatırılması planlaşdırılan obyekt), onlar arasındakı əlaqə (investisiyalaşma investisiya qoyuluşundan gəlir əldə etmək üçün prosesdir) və fəaliyyət göstərdikləri mühit (investisiya mühiti) olmalıdır [6, s. 127-131]. Bu halda əlaqə prosesdə sistem yaradan bir amil kimi çıxış edir, çünki sistemin bütün digər elementlərini bir bütöv halında birləşdirir. Odur ki, investisiya prosesinə sistemli bir yanaşma onun mahiyyətini hərtərəfli təsvir etməyə və əsas anlayışların səmərəli təriflərini verməyə imkan verir. İnvestisiya prosesinin elementlərinə sistemli yanaşmanın sxemi aşağıda verilir.

Sxem 1. İnvestisiya prosesinin elementləri: subyekt, obyekt, invsetisiya gəliri, investissiya mühiti

Mənbə: [6, s. 125-137; 8, s. 696] əsasında müəllif tərtib etmişdir

Sxemə əsasən investisiya prosesinin elementlərini əhatə edən anlayışları fərqləndirmək mümkündür:

- İnvestisiya prosesi, müəyyən bir investisiya mühitinə xas olan, idarə olunan investisiya gəliri əldə edilməsi üçün investorun investisiya qoyuluşunu həyata keçirdiyi investisiya obyektinə ilə tanış edilməsi prosesidir.

- İnvestisiya mühiti, əsasən investisiya prosesinin spesifikliyini və əşya məzmununu təyin edən tək və ya çoxsaylı fəaliyyət sahəsidir.

- İnvestisiya-investorun onu bu obyektin iştirakçısı edən investisiya obyektinə yatırımı, investisiyanın əşya ilə təmin edilməsi investorun investisiya obyektinə ilə əlaqəsinin xarakterini və bu obyektə təsir etməyin mümkün yollarını müəyyənləşdirir. İnvestisiyalar yalnız maliyyə deyil, məsələn, idarəetmə və ya elmi ola bilər.

- İnvestisiyalama-bir investorun xüsusiyyətlərini dəyişdirmək üçün həyata keçirilən investisiya obyektinə birbaşa və ya dolaylı təsir prosesidir.

2. Keynsin səmərəli tələb nəzəriyyəsinin əsas tənliliklərində ÜDM və ÜMM-in asılı amillərinin istehsalın səmərəliliyinə təsiri

Qeyd edildiyi kimi, məcmu tələb axınının müstəqil bir elementi olaraq, investisiya prosesi əslində tələbin müvafiq səviyyəsini müəyyən edir və təklif artımı istiqamətində yeni qüvvələr yaradır. O, həmçinin zamanla istiqaməti müəyyən edir, yəni istehsal davranışına və gələcək kapital tutumunun genişlənməsinə birbaşa təsir göstərir [9, s.72-83]. C.M.Keynsin 1936 - cı ildə nəşr olunan "Məşğulluq, faiz və pul nəzəriyyəsi" əsəri, o dövrdə hakim olan və Marşal, Valras və Fişer tərəfindən işlənmiş neoklassik nəzəriyyənin bir sıra postulatlarından imtina etməkdən ibarət olan "Keyns inqilabı" iqtisadi nəzəriyyədə bir çevriliş olduğunu ifadə etdi. Keynsin səmərəli tələb nəzəriyyəsinə görə, şəxsi istehlakdakı artım gəlir artımının sabit bir funksiyasıdır, digər amillərin rolu əhəmiyyətli deyil. Keyns investisiyaların həcmi effektiv tələbin və nəticədə milli gəlirin artmasının əsas amili hesab edirdi. Milli gəlirin davamlı artımını qorumaq məqsədilə getdikcə genişlənən əmanətlərin həcmi ödəmək üçün hazırlanmış kapital qoyuluşları artmalıdır.

Beləliklə, Keyns nəzəriyyəsinin əsas tənlilikləri aşağıdakı formulalarla ifadə edilir:

$$\text{Ümumi daxili məhsul} = C + I + G + NX, \quad (1)$$

$$\text{Ümumi milli məhsul} = C + I. \quad (2)$$

Burada: C-xüsusi istehlak;

I-investisiyanı;

G-dövlət xərclərini;

NX-xalis ixracı ifadə edir.

Buradan aydın olur ki, istehsalın genişləndirilməsi üçün investisiya qoyuluşunda təklif və tələb tarazlaşdırılır, bununla da istehsalın səmərəliliyi artır. Keynesə görə, investisiyanın həqiqi miqdarı (ölçüsü) iki kəmiyyətdən asılıdır: kapital qoyuluşundan gözlənilən gəlir və ya onların faiz dərəcəsi maksimum səmərəliliyi. Bu istiqamətdə məşğul olmuş tədqiqatçıların fikrincə (1) formulasında ifadə olunan (I) investisiya qeyri-yaşayış məqsədli (firmalar tərəfindən zavodların qurulması, yeni maşın və texnologiyaların alınmasının), həmçinin əhalinin yaşayış səviyyəsinin yüksəldilməsinə istiqamətlənmiş investisiyaların (insanların yeni evlər və ya mənzillərlə təmin edilməsi) icra edilməsinə əsaslanır [9 s.72-75]. Bu qeyri-yaşayış və yaşayış məqsədli investisiyanın ikili xüsusiyyətlərini (istehlak və məhsuldar istehsal) ifadə edən fərqləri xatırlatmağa yönəldilir və iqtisadiyyatda multiplikasiya prosesinin mühüm rol oynadığını ifadə etməklə onun icrasını asanlaşdırır. Məsələn, istehsal istiqamətli (qeyri-yaşayış sahəsinə yönəldilmiş investisiya yeni maşın, avadanlıq və texnologiyaların tətbiqini stimullaşdırır, əhalinin yaşayış mənzilləri ilə təminatı səviyyəsinə qoyulan investisiya isə fərqli və dolaylı yollarla ev

təsərrüfatlarında balans hesabatlarına öz töhfəsini verir. Qeyd edilən stimullaşma və töhfə istiqamətli yanaşmalar keçid iqtisadiyyatlı ölkələrdə istehlakın artımına dəstək olan bərpa və transformasiya prosesinə dəstək verir.

İnvestisiyanın planlaşdırılması ilk olaraq resurs azlığı və daxildəki qeyri-müəyyən proseslərin tam uçotunu tələb etməklə qəbul edilmiş qərarların xarici təsirə davamlılığını tənzimləyə bilər. Digər nöqteyi nəzərdən, strukturlaşdırılmaya istiqamətlənmiş yanaşma təkcə investorun strategiyasını əhatə etmir, eyni zamanda nisbətən geniş ictimai inkişafı da şamil edilir. Bu istiqamətli məsələlərlə məşğul olan bəzi tədqiqatçıların fikrincə investisiyalaşma prosesinin başlıca məqsədi mənfəət əldə edilməsi hesab olunsaydı da cəmiyyətdə mənəvi tərəqqinin, o cümlədən insan kapitalına qoyulmuş investisiyanın nəticəsinin səmərəliliyini ifadə edir" [4, s. 7-10]. Fikrimizcə, qeyd etdiyimiz arqument investisiya prosesinə yatırılan xərclərin sosial bərabərlik şərtlərini təmin edir (ışıqlandırır), xalis gəlirliliyi ötürək insan kapitalının çoxaldılmasını ifadə edir. Praktiki baxımdan bu, Azərbaycan da daxil olmaqla ikinci inkişaf qrupuna aid olan (inkişaf etməkdə olan) ölkələrin bazarlarında səmərəli investisiya vəsaitləri vətəndaşların təhsilinə və mədəni mühafizəyə yönəldilməklə yaranmış qeyr-bərabərlik vəziyyəti azalda bilən və uzunmüddətli rəqabətə davamlı sosial birliyi qoruya bilən ixtisaslı işçi qüvvələrin inkişafını təmin etdirəcəyini nəzərdə tutur.

3. İnvestisiya vəsaiti qoyuluşuna əsaslandırılmış qərarların yönəldilmə istiqamətləri

Ümumilikdə investisiya vəsaiti qoyuluşuna əsaslanmış qərarlar kapitalın marjinal məhsuldarlığının xərclərlə balanslaşdırılmasına yönəldilir. Bu da rəşional kapital ehtiyatının tənzimləməsini idarə edə biləcək hesablama forması hesab edilir. Kapitalın son məhsuldarlığının xərclərlə tarazlıq modeli, investisiya formasında uyğunsuzluqlar yarada bilən makroiqtisadi səviyyələrdə olduqca aydın nəzərə çarpır. Beləliklə, firma səviyyəli məntiqi belə də ifadə etmək olar: Hər hansı bir müəssisənin kapital ehtiyatının səmərəli istifadə edilməsi ilə bağlı qərarı (yəni mövcud kapitalı çoxaltmaq və ya onun dəyərdən düşməsi üçün əlverişli mühiti formalaşdırmaq kapitaldan düzgün yararlanmağın və yaxıd onu icarəyə götürməyin hansı variantının daha sərfəliliyinin seçilməsindən asılıdır" [15, s. 501-504]. Bu tip mənfəətə yönəlmiş məntiq, firmaların müqaviləyə qarşı daha çox meyilli olduğunu ışıqlandırır ki, bu da məcmu təklif əyrilərinə təsir göstərir. Bu isə siyasət baxımından effektiv xərcləri azaltmaq üçün vergi güzəştləri və ya subsidiyaları müdafiə edir və bununla da əməklə zəngin iqtisadiyyatlarda kapitalın dərinləşməsini sürətləndirir və gücləndirilmiş texnoloji inteqrasiya vasitəsilə struktur işsizliyi azaldır.

İnvestisiya prosesini spekulyativ fəaliyyətlərdən yəni riskli və qısamüddətli fəaliyyətlərdən ayırmaq vacibdir. Çünki, investisiya prosesi, əsasən, mütənasib gəlirləri qorumaq üçün analitik dəqiqliyə üstünlük verir. Analitik dəqiqliyin olması qısamüddətli dəyişkənliyi azaltmaqla davamlı sabitliyi təşviq edir. B.Qrahamın fikrincə investisiya aşağıdakı kimi başa düşülməlidir: investisiya qoyuluşu başa çatdıqdan sonra onun geni təhlili əsasən firmaya adekvat gəlir əldə etməsini vəd edən əməliyyat sayıla bilər və qeyd edilən tələbləri gözləməyə nail olan əməliyyatlar spekulyativ əməliyyat hesab edilir" [12, s. 18-25]. Bu ikili çərçivə iqtisadiyyatı təkcə həddindən artıq özünəinam kimi davranış pozuntusundan qorumur, həm də aşağı istiqamətli qorumanı vurğulayaraq müasir portfel nəzəriyyəsi ilə uyğunlaşır; empirik olaraq, o, institusional investorları bazarın enişləri zamanı istiqamətləndirir, yenidən investisiya üçün kapitalı qoruyur.

Qloballaşma dövründə investisiya prosesi xarici kapital axınlarını gücləndirir, milli sərhədləri aşmaq və müxtəlif iqtisadiyyatlara inteqrasiya etmək üçün müqayisəli üstünlüklərdən istifadə edir. Bu transmilli ölçü qlobal miqyasda üstün resurs bölgüsünü asanlaşdırır, sinerji effekti vasitəsilə daxili maneələri aradan qaldırır. Sabiroğlunun fikrincə şirkətin inkişafına çəkilən xərclərin investisiya hesab edilməsi üçün, yeni bir kapital mənbəyinin təmin edilməsi, həmçinin onun istehsal potensialının yüksəldilməsinə istiqamətlənməsi vacib şərtlərdəndir [5, s. 12-21]. Bu prinsip mənə etibarı ilə, gələcəkdə investisiyaların məhsuldarlığının artırılmasına yönəlib. Və nəzərə alsaq ki, qloballaşma şəraitində, investisiya qoyuluşları daha çox artır bu da regionlarda, xüsusilə, kapital qıtlığı olan bölgələrdə innovasiyanı stimullaşdıraraq, yeni məşğulluq mərkəzlərinin yaradılmasını və ixracın şaxələndirilməsini təşviq edir, eyni zamanda ödəniş balansındakı balanssızlıqları aradan qaldırır.

Tənzimləyici çərçivələr tarixən investisiya prosesini mülkiyyət strukturlarını sosial imperativlərlə uyğunlaşdırmaq üçün modulyasiya edir, bunu orta əsr dini praqmatizmi sübut edir. Başqa sözlə, faiz dərəcələrinin məhdudlaşdırılması sələmçilikdən vəsaitləri maddi aktivlərə yönləndirməklə real sektor investisiyalarını stimullaşdırma bilər. Piketty qeyd edir ki, kilsə fərqli zaman kəsiyində praqmatik yanaşma qəbul etməklə investisiya qoyuluşu və mülkiyyətin qəbul edilə biləcək formalarını tənzimləyir, əldə olunan kapital vəsaitinin xristian doktrinasına aid edilən sosial-siyasi məqsədlərə xidmətini təmin etmək məqsədilə sosial və siyasi nəzarəti yaratmağa nail olur [16, s. 98-112]. Bu tarixi prizma investisiyaların ideoloji əsaslarını ortaya qoyur, buna görə kapital sadəcə yığılmaya deyil, ədalətli bölgüyə xidmət edir.

Qrafik modelləşdirmə və dinamik proqramlaşdırma optimallaşdırması investisiya prosesini kəmiyyət təhlilini asanlaşdırır, dəqiq pul vəsaitlərinin hərəkəti proqnozlarını və qərarların ardıcılığını müəyyən etməyə imkan verir. Bu analitik alətlər dəsti iqtisadi planlaşdırmada müvəqqəti qeyri-müəyyənliklərin aradan qaldırılması üçün əvəzolunmazdır. Luenberqerin fikrincə investisiya qoyuluşundan müsbət nəticə əldə etmək məqsədilə investisiyalar davamlı idarəetmənin olmasını tələb edir. İdarəetmənin nəticəsi olan qərar qəbulu və pul vəsaitləri axınının əlaqəsi bir çox hallarda qrafik şəklində verilir [14, s. 160-172]. Luenberqin bu fikri ilə razılaşmaq olar, ona görə ki, investisiyaya qiyulan xərcin riski çox yüksək olduğu halda və ya kəsin mənfəətlə nəticələndiyi halda xərclər qısa zaman kəsiyində dəyişkən olur və bu qrafidə daha tez gözə çarpır. Bu baxımdan da, qərar qovşaqlarını və qövslərini vizuallaşdırmaqla bu modellər optimallığa nail olmağa, yəni qərarlar alınarkən mərhələləri ayrı-ayrılıqda analiz edərək ən optimal qərarın alınmasını, yəni geri induksiyanı (reverse inductiona) asanlaşdırır; onların alqoritmik ticarətdə və ya layihə qiymətləndirməsində tətbiqi fürsət xərclərini minimuma endirir, nəticədə məlumatlara əsaslanan proqnozlaşdırma vasitəsilə iqtisadi elastikliyi artırır.

İnvestisiya prosesində portfel idarəetməsi sisteməlik olaraq diversifikasiya prinsipləri vasitəsilə riskləri azaldır və gəlirlilik istəklərini dəyişkənlik tolerantlıqları ilə balanslaşdırır səmərəli sərhədlər yaradır. Avadhani tədqiqat nəticəsində belə nəticəyə gəlmişdir ki, portfelin idarə olunması şəxslərə ayrılmış səbətin köməyi ilə effektiv portfelin qurulması üçün Portfel Nəzəriyyəsinin prinsipləri tətbiq edildiyi halda investisiya prosesinə müsbət təsir göstərmiş olur [8, s. 271-286]. Fikrimizcə, qeyd edilən nəzəri fikirdə investisiyaların portfel nəzəriyyəsi ilə əlaqəli istifadə edilməsi daha səmərəli hesab edilir. Nəzəriyyədə əsas nəzərə alınan anlayış diversifikasiya, əldə edilən gəlirlərin düzgün bərabər bölüşdürülməsini tələb edir.

Rəqabət üstünlükləri yurisdiksiyalar arasında korporativ nəzarət xətlərini müəyyən edir və investisiya prosesini çoxmillətli fəaliyyətə doğru aparır. Froot öz tədqiqatlarında ənənəvi paradigmlər haqqında qeyd edir ki, ənənəvi tətbiq edilən nəzəriyyələr ölkələr arasındakı rəqabət üstünlüyü fərqlərinə baxmaqla müəssisələrin məkanını, əhatə dairəsini qiymətləndirmək olar. Bu isə öz növbəsində ölkələrin və ya müəssisələrin sərhədlərarasında korporativ nəzarətin geniş vüsət almasını şərtləndirə bilər [11, s. 1-12]. Bu cür fəaliyyətlər bazar gücünü möhkəmləndirməklə yanaşı, həm də ən yaxşı təcrübələri yaymaqla ev sahibi ölkənin səmərəliliyini artırır; lakin, onlar yerli fikirləri xarici təcrübə ilə birləşdirən birgə müəssisələr vasitəsilə mənfəət-gəlir və xalis inkişaf qazanclarından qorunma tələb edir.

Çoxtərəfli enerji tərəfdaşlığı, investisiya prosesinin bərpa olunan enerji dəyişkənliyini necə katalizləşdirdiyini və iqtisadi stimulları ətraf mühit imperativləri ilə necə birləşdirdiyini nümayiş etdirir. Dolayısı yolla, innovasiya təsirləri və əməkdaşlıq sinerjiləri bu təsirləri, xüsusən də emissiya intensiv rejimlərdə gücləndirir. Zuo və Yunun əldə etdiyi nəticədən göründüyü kimi BREP-də iştirak etmək bərpa olunan enerjilərə yönəldilmiş investisiyalarda orta hesabla 11,81% artımı əldə etmək mümkündür və iştirakçı olmayan ölkələrə nisbətən iştirakçıların konsentrasiya faizini (17,96%) azalda bilər [17, s.124-164]. Bu ikili dividend infrastruktur xərclərinə investisiyaların birgə faydalarını vurğulayır, burada o, təkcə maliyyə gəlirlərini deyil, həm də səhiyyə xarici təsirlərini təmin edir.

İnflyasiya və ölüm nisbətləri nəzərə alınmaqla, investisiya prosesi real sərvət trayektoriyalarını qorumaq üçün inflyasiya ilə əlaqəli alətlər kimi innovasiyalardan qorunma tələb edir. Bu uyğunlaşma əmək bazarının çevikliyinə də aiddir, burada iş mobilliyi hədləri

uzunömürlülük və miras mülahizələrinə cavab verir. Li, Şin və Yun tədqiqat nəticəsində müəyyən etmişlər ki, inflyasiya qoyuluşu ilə bağlı buraxılan istiqrazlar onun əlaqəli investisiya portfelinin formalaşmasında xüsusi əhəmiyyətə malikdir [13, s.107-307]. İnvestisiya prosesində qeyd edilən bu alətlər yeni istehlak modellərini stabilləşdirməklə bərabər sual motivləri üzrə integrasiya evristikasını dəyişdirir, nəsillərarası tarazlığı təşviq edir. Bu da fərdi portfellərin demoqrafik maneələri qaldırmağa və məcmu tələbi qoruyamağa meylli olan cəmiyyətdə ən vacib şərt hesab edilir.

NƏTİCƏ

Beləliklə, investisiya prosesi öz-özünə mövcud deyil, həmişə səviyyəli bir məkana aiddir. Bu o deməkdir ki, o, vahid yanaşma çərçivəsində, məkan baxımından sistemin digər sistemlərlə qarşılıqlı əlaqədə nəzərdən keçirilməsini zəruri edir. Bu, həm müəyyən bir fəaliyyət sahəsində, həm də sosial münasibətlər sistemində investisiya prosesinin yerini və rolunu hərtərəfli təsvir etməyə imkan verir. Hər hansı bir subyekt inkişafa yönəldilməklə həmişə bəzi mənbələrin doldurulmasını və müəyyən xüsusiyyətlərin dəyişdirilməsini tələb edir. Bu çatışmazlığın öz-özünə aradan qaldırılmasına yönəldilməsi inkişafın kəskin yavaşlamasına səbəb olur, çünki subyektdən qeyri-adi fəaliyyətlə məşğul olmağı tələb etməklə əsas resurs mənbələrindən kənarlaşmaya yönləndirir. İnvestisiya ehtiyacı, tapılan obyektin potensialı lazımi meyarlara cavab vermədikdə və onun inkişafı üçün müəyyən bir xarici iştirak tələb etdikdə yaranır. İnvestisiya etmək imkanı o zaman tələb olunur ki, subyekt mümkün resurslara və xüsusiyyətlərə malik olduqda obyektin xüsusiyyətlərinə lazımi təsir göstərmək imkanına sahib ola bilsin.

Belə ki, investisiya və investisiya gəliri fərqli predmetin məzmununa sahib olduqda, yəni fərqli fəaliyyət sahələrinə aid olduqda, çoxsaylı investisiya prosesləri bu sahələri bir-birinə nüfuz etməyə vadar edir və nəticədə inkişaf dinamikasında lokal (fərdi) idarə olunan dəyişikliklər baş verir. Bu da öz növbəsində əlaqəli sahələrin inkişafının süni zəncirvari reaksiyasına səbəb olur. Beləliklə, investisiya prosesləri əlaqəli fəaliyyət sahələrinin inkişafı üçün süni zəncirvari reaksiya yaratmağa və saxlamağa imkan verməklə cəmiyyətin inkişafının sürətlənməsində bir amil kimi özünü büruzə verir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. “Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər”in təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2021-ci il 2 fevral tarixli 2469 nömrəli Sərəncamı.
2. “Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad edilmiş ərazilərində “yaşıl enerji” zonasının yaradılması haqqında”. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 3 may 2021-ci il tarixli, 2620 nömrəli Sərəncamı.
3. “ABB-İNVEST investisiya şirkəti” QSC-nin Maliyyə Hesabatları və Müstəqil Auditorların Rəyi. 31 dekabr 2024-cü il.
4. Əzizova G.A. (2012). Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti. Bakı, -107 s.
5. Sabiroğlu, N. (2006). Qloballaşma və xarici investisiyalar. “Qloballaşan Azərbaycan” Sivil İnkişaf Mərkəzi. Bakı, -287 S.
6. Маскин В. (2019). Сущность инвестиционного процесса // В. Маскин. Экономика и жизнь, – Т. 50. – с. 125-137.
7. Порфирьев Б.Н. (2011). Факторы климатических рисков в инновационной стратегии развития // Б. Н.Порфирьев. Регион: экономика и социология. -№ 1, -с. 193-213.
8. Avadhani, V.A. (2011). Investment Management. Mumbai:Himalaya Publishing House, -696 P.
9. Blanchard O. (2017). Macroeconomics (7th ed., Global ed.). -Boston: Pearson, -581 P.
10. Bunevich K.G., Gorbacheva T.A. (2022). “Zelenye” tendentsii v razvitii mirovoi finansovoi sistemy // K.G. Bunevich, T.A. Gorbacheva. Vestnik Moskovskogo universiteta im. SYu Vitte. Seriya 1: Ekonomika i upravlenie, Moscow, -№1, -pp.52-60
11. Froot, K. A. (Ed.). Foreign Direct Investment. 1993. Chicago: University of Chicago Press, -307 P.

12. Graham, B. (1973) *The Intelligent Investor: A Book of Practical Counsel* (Rev. ed.). New York: Harper & Row, 641 p.
13. Li, Q., Shin, Y.H., Yoon, J.H. (2025). Job switching and bequest motives in an optimal consumption–investment model under inflation and mortality risks // Q.Li, Y.H.Shin, J.H.Yoon. *Economic Modelling*, -pp.107-30.
14. Luenberger, D.G. (2014). *Investment Science* (2nd ed.). New York: Oxford University Press, -640 p.
15. Mankiw, N.G. (2013). *Macroeconomics* (8th ed.). New York: Worth Publishers, 674 P.
16. Piketty, T. *Capital and Ideology*. 2020. Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press, 1051 p.
17. Zhilina I.Yu. (2022). The results of the Climate change conference in Glasgow 2021 // I.Yu. Zhilina. *Economic and Social Problems of Russia*. - № 1, - pp. 111-132

R.Z.Abdulhasanova

PhD student, teacher, Nakhchivan State University

Investment process: elements, their implementation stages

Abstract

The purpose of the article is to investigate and determine the investment process, its main organizing elements, to differentiate the concepts of investor and depositor, to study the differentiation of the elements of the investment process: subject, object, investment income, investment environment. Also, the concepts covering the elements of the investment process are distinguished. The methods of synthesis, analysis, comparative analysis, induction, deduction were used in explaining various approaches to the methodology-investment process. In general, the expediency of decisions based on investment funds being directed at balancing the marginal productivity of capital with costs is suggested. Referring to studies of local and foreign factors related to the investment process, a teacher's approach is given to their ideas and results. These tools, mentioned in the process of scientific innovation-investment, stabilize new consumption patterns, change the integration heuristics on question motives, promote intergenerational balance. This is considered the most important condition in a society that tends to remove demographic barriers to individual portfolios and maintain aggregate demand. The result is that when investment and investment income have different subject content, that is, belong to different areas of activity, multiple investment processes force these areas to penetrate each other, and as a result, locally (individually) controlled changes in the dynamics of development occur. This, in turn, leads to an artificial chain reaction of the development of related areas. Thus, investment processes manifest themselves as a factor in the acceleration of the development of society, allowing to create and maintain an artificial chain reaction for the development of related areas of activity.

Keywords: investment, process, elements, society, development, acceleration.